

Maria Mullonen

Miten sanakirja syntyi

Itämerensuomalaisten kielten ja kansatieteen tutkijoita on jo viime vuosisadalta lähtien kiinnostanut pienen Vepsän kansan aineellinen ja henkinen kulttuuri. Kuten tunnettua vepsäläiset ovat asuttaneet muinoin paljon laajempia alueita kuin nykyisin ja olleet kosketuksissa pohjoisvenäläisiin, saaneet vaikutteita venäjän kielestä ja kulttuurista sekä jättäneet vuorostaan näkyvän jäljen pohjoisvenäläisiin murteisiin, paikannimistöön, elintapoihin ja aineelliseen kulttuuriin.

Vepsäläisten elintavat ovat meidän päivinäme kuitenkin huomattavasti muuttuneet. Tuhannet ihmiset ovat jättäneet entiset asuinpaikkansa ja siirtyneet maaseudulta kaupunkeihin. Sitä mukaa kuin vanha talonpoikauskulttuuri katoaa, jää unhoon myös alkukieli. Siksi on tärkeää tallettaa vanha sanasto, koska se kuvastaa kansan kulttuuria ja historiaa.

Kirjakieltä vailla olevat pienet kansat kadottavat alkusanastoaan tavallista nopeammin. Kansanmurteet alkoivat Karjalassa hävitä kovaa vauhtia 1960–70-luvulla, jolloin ihmiset muuttivat suurempiin asutuskeskuksiin ja pienet syrjäkylät autioituivat. Tässä tilanteessa tutkijoiden oli toimittava ripeästi tallettaakseen murreaineistoa ja muuta kansanperinnettä.

1960-luvun alussa Tiedeakatemian Karjalan kielen, kirjallisuuden ja historian tutkimuslaitos otti suunnitelmiinsa karjalan ja vepsän murreasanaston keruun ja murresanakirjojen laatimisen. Hiukan myöhemmin, 60-luvun lopulla, hyväksyttiin suunnitelmiin myös pohjois-inkerin murresanakirja, mutta tuolloin aloitetuista sanakirjoista näki päivänvalon vain vepsän

kielen sanakirja, joka ilmestyi vuonna 1972. Leningradin Nauka-kustantamon suunnitelmissa toistakymmentä vuotta ollut Grigori Makarovin toimittama livvilläismurteen sanakirja on nyt hyväksytty Karjala-kustantamon julkaistavaksi. Mutta pohjoisinkeriläisen murteen sanakirjan käsikirjoitus (toim. Veera Ollikainen) samoin kuin inkerin murrenäytekokoomakin makaa toistaiseksi arkistossa. Sama kohtalo on tverinkarjalaisten sanakirjalla.

Osallistuin 1960-luvulla vepsän murresanakirjan laadintaan ja haluaisin kertoa vähän sen kokoamisvaiheista.

Aluksi olisi ehkä tähdellistä kertoa siitä, miten murresanakirjoja yleensä tehdään, koska periaate on aivan erilainen kuin kirjakielen sanakirjojen laadinnassa. Murresanakirjan aineisto kerätään kansan suusta. Siinä pyritään saamaan mahdollisimman laaja ja monipuolinen kuva kansanelämästä, sen arjesta ja juhlista, kansanrunoudesta ja uskomuksista, kaikesta mikä kuuluu aineelliseen ja henkiseen kulttuuriin. Haastateltavaksi valitaan etupäässä vanhemman polven, mieluummin paikkakunnalla ikänsä asuneita ihmisiä. Näistä haastatteluista poimitaan sitten kaikki mahdolliset sanat ja niiden merkitykset, jotka selitetään jonkin vakiintuneen kirjakielen avulla. Meidän tapauksessamme selityskielenä oli venäjä.

Sanakirjan toinen tekijä oli Maria Zaitseva, syntyperältään äänisvepsäläinen. Olimme kumpikin vasta yliopistosta valmistuneet, vailla mitään kokemusta, minä sitä paitsi kielitaidoton. Mutta olimme nuoria ja intoa täynnä. Haastattelimme vuosien kuluessa satoja ihmisiä, eri murteiden edustajia 30 kyläryhmästä.

Ensimmäisen keruumatkani tein Keski-Vepsään Ojatjoen varsilla sijaitseviin kyliin vuonna 1961. Matkakumppaninani oli kansatieteilijä Vladimir Pimenov. Minulle tämä matka oli erittäin antoisa, sillä tapasin erinomaisia kielenoppaita, nauhoitin kansanelämää kuvaavia kertomuksia, satuja, itkuvirsiä ja opettelini ennen kaikkea kieltä.

Ojatin seutu on oikeastaan vepsäläisten keskeinen alue, jonka murre on venäläistynyt vähemmän kuin muut. Juuri

täällä 1930-luvulla opetettiin vepsää kouluissa, tosin se kesti vain muutaman vuoden. Tapasin muuten entisiä vepsän opettajia: Aleksandr Matvejevin Järvikylästä ja Mihail Iševskin Petsoilasta, mainioita kielenoppaita kumpikin. Iševskilta oli aikaisemmin pannut talteen Petsoilan murretta tutkija ja oppikirjojen tekijä Matti Hämäläinen. Osa näistä teksteistä otettiin myöhemmin tekstikokoelmaan.

Asuin pari viikkoa Järvikylässä Serafima Samakovan luona. Hän osasi kertoa paljon vanhoista elämäntavoista ja taidoista, oli innokas satujen kertoja. Istuimme iltaisin samovaarin ääressä joskus puoliyöhön saakka ja kyllä juttua riitti.

Tuolloin Keski-Vepsän kylissä: Järvissä, Latvassa, Rihaluksessa, Petsoilassa ja Sondjalassa puhuttiin vallan vepsää, jopa kolhoosin kokouksissa.

Seuraavan keruumatkani tein 1962 yhdessä Maria Zaitsevan kanssa. Siitä lähtien kiersimme kahdeksan vuotta peräkkäin vepsäläisiä asuma-alueita reppu selässä ja kumisaappaat jalassa. Taitoimme kymmenien kilometrien taipaleita jalkaparikassa, sillä tiet näillä seuduilla olivat sellaisessa kunnossa, ettei mistään linja-autoliikenteestä voinut olla puhettakaan. Teimme matkoja useimmiten kesäisin, mutta joskus käytimme hyväksemme talvikeliä: talvella kun väki oli vapaampaa. Matkalle lähtiessämme otimme mukaan vain sen verran tavaraa kuin jaksomme kantaa selässämme. Kaikkein välttämättömimmän lisäksi meillä oli kahdeksan kilon painoinen nauhuri ja kymmeniä ääninauhuja.

Suunnitellessamme sanakirjaa aioimme ottaa siihen kaikki vepsän murre sanat. Mutta kun lähetimme suunnitelmat Tiedekatemiaan, siellä lyhennettiin tutkimusaikaamme puolella, minkä johdosta meidän oli pakko supistaa työkenttäämme. Monien neuvottelujen jälkeen päätettiin kerätä ainoastaan Itä-Vepsän murre sanasto ja laatia sen perusteella sanakirja. Tiedettiin, että myös Suomessa oli tekeillä vepsän sanakirja, jonka aineistoa oli alettu kerätä jo viime vuosisadalla. Tuolloin Suomen ja Neuvostoliiton väliset kulttuurisuhteet eivät olleet kehittyneet vielä niin pitkälle, että olisi voitu ajatella

yhteistyötä. Myöhemmin se olisi varmaankin onnistunut ja sen tuloksista olisi hyötynyt kumpikin osapuoli, ennen kaikkea sanakirjan käyttäjät.

Suuntasimme siis matkamme Itä-Vepsän kyliin: Pontalaan, Kujaan ja Voilahteen, jotka kuuluvat Vologdan hallintoalueeseen. Tämän alueen murteita ei oltu ennen meitä juuri tutkittu. Siellä olivat käyneet ainoastaan Nikolai Bogdanov ja Matti Hämäläinen.

Matkalla Pontalaan poikkesimme Babajevon piirikeskuksen tilastotoimistossa kysymässä, kuinka paljon vepsäläisiä asuu piirissä. Saimme kuulla, että vepsäläisiä ei ole paikkakunnalla ollenkaan. Sitten vasta Voilahdessa ja Kujassa selvisi, että passien mukaan tšekäläiset vepsäläiset olivatkin venäläisiä.

Löysimme kuitenkin Pontalasta erinomaisen kielenoppaan Aleksandra Kalininan, vuolassanaisen ja hyvämuistisen perinteentaitajan. Kävimme hänen luonaan monta kertaa ja nauhoitimme häneltä paljon kansatieteellistä aineistoa. Hän tiesi mm. kansanomaisia parannuskeinoja, loitsuja ja uskomuksia.

Työskenneltyämme tässä kyläryhmässä kahtena kesänä totesimme, että itävepsäläiset murteet olivat venäläistyneet paljon enemmän kuin Ojatin murteet. Täältä puuttuivat hyvin monet alkuperäiset sanat, jotka oli korvattu pohjoisvenäläisillä murre sanoilla. Sananalkuinen j-ääne oli esimerkiksi muuttunut pehmeäksi g-äänteeksi. Kun Keski-Vepsän murteissa sanotaan järv, jogi, jyvä, täällä se on gärv, gögi, gyvä.

Keräsimme Pontalasta runsaan aineiston, josta sitten tulikin sanakirjan perusosa. Tuossa vaiheessa päätimme kuitenkin anoa lisää aikaa ottaaksemme sanakirjaan muidenkin murteiden perussanastoa, varsinkin kun kävi ilmi, että vepsän sanakirjan laadinta Suomessa oli jostain syystä keskeytynyt. Saimme myönteisen vastauksen ja niin syntyi lopulta yleisvepsäläinen sanakirja, kuten alussa oli suunniteltukin. Mutta se tapahtui kiertoteitse, mikä näkyikin selvästi lopputuloksesta. Jos vastaisuudessa ruvetaan valmistamaan uutta painosta (sanakirjasta on tullut jo aikoja sitten bibliografinen

harvinaisuus),
ta ja sanakirja
kerätyllä aineistolla
lävepsäläisellä

Olemme ke
Vepsästä kolm
vepsäläiset k
kauniilla pe
noilla, kauka
ta. Jo tuolloin
vanhoja ihmisi
kaupunkeihin.
liä panimme
siellä erittäin
myös muualle
ten kyseessä
vepsäläinen ky
tettiin kestä
istua samovaar
lut milloinkaan
kin tulimme e
järven kylään
nukkuivat, ei e
tanut. Kopu
maisena talon
maan ja muuta
Aamulla emme
yövierasta le
olimme entine
loon alkoi la
telemaan maa
vepsää ja si
kannatti haasta

Asuimme jo
viikkoa, lopu
kaat. Kielenop
iäkkäitä nais
lisesti puhel
tuntevat pare
het taas kerto
ja metsästysre
perinnäisistä
toivat yleensä
mitä he olivat
Loitsut ja eh
rannuskeinot p
ei hevin kene
itkuvirsien nau
keaa, sillä elä
tumiin vaati
Satuimme kuit
sä seuraamaan
toa (muistotila

harvinaisuus), tämä kiertotie pitäisi oikais-
ta ja sanakirja täydentää myöhemmin
kerätyllä aineistolla, muun muassa ete-
lävepsäläisellä murre-sanastolla.

Olemme keränneet aineistoa Etelä-
Vepsästä kolmen vuoden aikana. Etelä-
vepsäläiset kylät sijaitsivat luonnon-
kauniilla paikoilla, tyynten järvien ran-
noilla, kaukana vilkkaista asutuskeskusta.
Jo tuolloin niissä asui etupäässä
vanhoja ihmisiä, nuoret olivat muuttaneet
kaupunkeihin. Kierrellessämme näitä kylä-
liä panimme merkille, että ihmiset olivat
siellä erittäin vieraanvaraisia. Sellaista oli
myös muuallakin pohjoisseudulla, oli sit-
ten kyseessä venäläinen, karjalainen tai
vepsäläinen kylä. Joka talossa meitä yri-
tettiin kestitä, monta kertaa päivässä sai
istua samovaarin ääressä. Eikä meillä ol-
lut milloinkaan yöpymisongelmia. Kerran-
kin tulimme etelävepsäläiseen Vaaged-
järven kylään puolen yön aikana. Kaikki
nukkuivat, ei edes yksikään koira haukah-
tanut. Koputimme hiljaa kylän reunim-
maisien talon ikkunaan. Heti tultiin ava-
maan ja muutta mutkitta järjestettiin yösi-
ja. Aamulla emännän käydessä kaivolla tieto
yövierasta levisi pitkin kylää. Tuskin
olimme ehtineet juoda aamuteen, kun ta-
loon alkoi lappautua kyläläisiä tiedus-
telemaan maailman menosta. Puhuttiin
vepsää ja siinä saattoi jo valita, ketä
kannatti haastatella.

Asuimme joskus samassa kylässä monta
viikkoa, lopulta tunsimme jo kaikki asuk-
kaat. Kielenoppaamme olivat useimmiten
iäkkäitä naisia, ovathan naiset taval-
lisesti puheliaampia kuin miehet ja lisäksi
tuntevat paremmin kansanperinteen. Mie-
het taas kertoivat mieluummin kalastus-
ja metsästysretkistä, kaskenpoltosta ym.
perinnäisistä miesten töistä. Ihmiset ker-
toivat yleensä mielellään kaikesta siitä,
mitä he olivat itse kokeneet ja nähneet.
Loitsut ja etenkin kansanomaiset pa-
rannuskeinot pidettiin usein salassa, niitä
ei hevin kenelle tahansa kerrottu. Myös
itkuvirsien nauhoittaminen oli hyvin vai-
keaa, sillä eläytyminen surullisiin tapah-
tumiin vaati itkijöiltä kovia ponnisteluja.
Satuimme kuitenkin kerran Latvan kyläs-
sä seuraamaan elävältä sorotšinojen viet-
toa (muistotilaisuus 40. päivän kuluttua

kuolemasta), johon oli kutsuttu itkijä. Se
oli niin vaikuttavaa, ettei yksikään län-
näolijoista onnistunut salaamaan kyy-
neliään.

Satuimme joskus tapaamaan epäluu-
loisiakin ihmisiä. Kerran haastattelin Oš-
tassa šimjärveläistä miestä metsästysta-
voista. Huomattuaan, että tunnen pyydyk-
set ja pyydystystavat, hän lakkasi yhtä-
kiä kertomasta ja sanoi vihaisesti: »Et
sinä ole kaupunkilainen. Miksi olet va-
lehdellut? Eivät kaupunkilaiset tällaisia
asioita tunne, naiset etenkin. Mikä sinä
oikeastaan olet ja miksi kyselet minulta
asioita, jotka tiedät itsekkin?» Eikä hän
halunnut enää jatkaa, vaikka kuinka oli-
sin selittänyt, kuka ja mikä minä olen
ja miksi kyselen.

Tällaista tapahtui onneksi harvoin. Ih-
miset yrittivät päinvastoin auttaa meitä
mahdollisuuksiensa mukaan.

Haastattelin kerran Pontalassa 90-vuo-
tiasta Samuil Palagitševia. Hänellä oli
huono näkö eikä hän kiinnittänyt mitään
huomiota nauhuriini. Kun sitten annoin
hänen kuunnella äänityksen, ei hän
tajunnut, että se oli hänen puhettaan.
Hän kuunteli ihmeissään ja toisti tuon
tuostakin vuoroin nauraen ja vuoroin it-
kien: »Totta on, totta on. Se oli juuri
niin. Kas kun tietää kaiken!» Sitten hän
nousi juhlallisen näköisenä, kaivoi jostain
uunin takaa votkapullon, toi sen pöytään
ja sanoi: »Tämä on kauan odottanut
hyvää vierasta, nyt se hetki on koit-
tanut. Tällainen tapahtuma pitää juhlia.»

Vuonna 1967 kävimme uudelleen Oja-
tin vepsäläisten luona. Tällä kertaa seu-
rassamme oli Vologdassa asuva vepsä-
läissyntyinen kirjailija Anatoli Petuhov.
Hän halusi tutustua lähemmin kansansa
elämään ja kulttuuriin. Kävimme Järvi-
kylässä, Petsoilassa, Nemžassa, Vilhalassa
ja Latvassa. Anatoli Petuhov houkutteli
meitä lähtemään šimjärvelle, hänen ko-
tiseudulleen, jossa hän tiesi asuvan vielä
muutaman vanhuksen. »Eihän sinne ole
matkaa Latvasta kuin 40 kilometriä. Jos
lähtee aamulla varhain, illalla on perillä»,
hän suostutteli. Mutta latvalaiset kielsi-
vät meitä lähtemästä varoittaen, että tiet
ovat metsittyneet ja sillat ojen yli la-
honneet. Siitä lähtien, kun nämä kylä-

ryhmät liitettiin eri hallintoalueisiin, toinen Leningradin ja toinen Vologdan, ei ole ollut niiden välillä tieyhteyksiä. Ja niin se matka jäi meiltä tekemättä. Täytyi etsiä Šimjärven vepsäläisiä muualta. Tiesimme, että 1950-luvun lopulla heidät siirrettiin kotikonnultaan muille paikkakunnille. Suurin osa heistä muutti Ostaan ja Ojatin kyliin. Mieleeni on jäänyt vääräjärveläisen naisen Matrjona Mironovan kertomus tästä surullisesta muuttomatkasta ja siihen liittyvä itkuvirsi, jossa hän ilmaisi sammumattoman kotikaisuunsa. Hänen mielestään ei maan päällä ole ollut kauniimpaa paikkaa kuin hänen kotikylänsä, eikä hän oikein jaksanut käsitellä, miksi heidän piti jättää esi-isien kyntämät pellot ja kalaisat järvet.

Myöhemmin tallensin Vääräjärven murretta Oštassa asuvalta Leonid Nazarovilta, joka oli innokas kalastaja ja eränkävijä sekä vitsikäs juttujen kertoja. Oštasta löytyi myös šimjärveläisiä itkuvirsien ja loitsujen taitajia.

Päästyämme sanakirjatyön loppuvaiheeseen täydensimme sitä äänisvepsäläisellä sanastolla. Äänisvepsää olivat tallentaneet suomalaiset tutkijat jo viime vuosisadalla sekä vuosisatamme alkupuolella. Tarkistimme heidän tekstinsä ja sanastimme lisää.

Sanakirjan puitteet eivät valitettavasti antaneet mahdollisuutta ottaa tarpeeksi johdoksia ja yhdyssanoja. Pidettiin huoli vain perussanastosta. Kun käsikirjoituksemme oli lähes valmis (meitä auttoi suuresti sen painokuntoon saamiseksi instituutin silloinen konekirjoittaja Sanni Kivikangas) annoimme sen luettavaksi Anatoli Petuhoville ja hän teki varteen otettavia huomautuksia. Myös akateemikko Paul Ariste antoi neuvoja käsikirjoituksemme suhteen.

Vuosien mittaan meille on kertynyt niin paljon aineistoa, ettemme ole vielä tähän saakka ehtineet läheskään kaikkea litteroimaan, toisin sanoen purkamaan ääninauhuja. Osan teksteistä olemme kuitenkin onnistuneet julkaisemaan kokoelmassa Vepsän kielen näytteitä, joka sisältää kansatieteellistä aineistoa ja kansanrunoutta Keski- ja Etelä-Vepsästä. Mutta instituutin arkistossa on vieläkin satoja purkamattomia ääninauhuja, jotka ehkä vielä joskus puretaan. Toivoisin, että tähän työhön osallistuisivat yliopistomme vepsän kielen lukijat. Tämän työn tuloksilla olisi suurta arvoa kaikille vepsän kulttuurin tutkijoille ja miksei myös harastajille.

Marje Joalaid

Kaipaa

Siitä on nyt
kun tapasin en
siä. Muistan, e
simmaisella vuo
malais-ugrilaisi
eivät herättäne
mielenkiintoa.
hyvin, kättä o
niinkin pienet
läiset ja varja
parikymmentu
lähies tuntem
osannut vielä
kesällä 1968, j
Vepsään ja sitä
saa alkunsa mi

Tarton yliop
kielten oppituo
lijoiden matko
vulla. Muuten
professori Paul
Vepsässä. Kan
Tartosta oli
joka kävi 1962
1962–64 siellä
neistoa Tait-Re
teella hänellä
sensiaattiväitös
tutkija Irm
tohtorinväitösk

Varsinainen
alkoi Vepsässä
tätöihin ryhtyi
Kansatieteen
järjestämiä tut
rasti aina nyky

Tarton yliop
meos kävi Ete
kelijoiden kans
Minäkin osall
keenpäin, vuo
ruutyötänä oli
temian kansan

Yliopiston j
ti tutkijanura
joka on väite